नूतन कला महाविद्यालय राजापूर

भूगोल पर्यावरण विभाग

अभ्यास सहल अहवाल 2025-26

अनुकमणिका

1) प्रस्तावना
अ) शैक्षणिक सहलीचा हेतू
ब) शैक्षणिक सहलीचा प्रवासमार्ग

2) सहल प्रदेशातील भौगोलिक माहिती

3) सहल प्रदेशातील आर्थिक घटक

4) नाशिक भेटी दरम्यान पाहिलेली शैक्षणिक, धार्मीक, सांस्कृतिक, एतिहासिक ठिकाणे

ऋणनिर्देश

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या SYBA/ BCOM/BSC पर्यावरण या विषयाची अभ्यास सहल सहल संगमनेर - औरंगाबाद ठिकाणी दि. ०६/०२/२०२५ अखेर जाऊन आली. या अभ्यास सहलीचे संयोजन व मार्गदर्षन मा. सह प्राध्यापक रविंद्र गोफणे व सह प्राध्यापक डॉ प्रविण आहेर यांनी केले. त्यांच्या भौगोलिक मार्गदर्शनामुळे आम्हाला सहलीचा आनंद घेता आला. त्यांच्या मार्गदर्शनाबद्दल मी त्यांचा/त्यांची त्र्णी आहे.प्रागतिक शिक्षण संस्था व मा. प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब वर्पे यांनी सहलीला परवानगी दिली व सहकार्य केले त्याबद्दल मी त्यांचा /त्यांची अत्यंत आभारी आहे. कार्यालयीन कर्मचारी व सेवक यांनीही सहकार्य केले त्याबद्दल त्यांचेही आभार.

विद्यार्थाची सही

नाव

रोल. नं. परीक्षा नं.

१. प्रस्तावना
अ) शैक्षणिक सहलीचा हेतू

शैक्षणिक वर्ष २०२५-२६ मध्ये भूगोल व पर्यावरण विषयाच्या अभ्यासक्रमाचा एक महत्त्वपूर्ण भाग म्हणून SYBA व BCOM विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यास सहलीचे आयोजन करण्यात आले. अभ्यास सहल ही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी तसेच पाठ्यपुस्तकातील ज्ञान प्रत्यक्ष अनुभवातून समजण्यासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरते. वर्गात शिकविल्या जाणाऱ्या भौगोलिक, पर्यावरणीय व सामाजिक घटकांचे प्रत्यक्ष निरीक्षण करून विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात भर पडते व विषयावरील समज अधिक दृढ होते.

भूगोल व पर्यावरण विभागामार्फत आयोजित या अभ्यास सहलीचा उद्देश विद्यार्थ्यांना विविध भौगोलिक स्थळे, पर्यावरणीय घटक, नैसर्गिक साधनसंपत्ती, तसेच स्थानिक पर्यावरणीय परिस्थिती यांचे प्रत्यक्ष अध्ययन करण्याची संधी उपलब्ध करून देणे हा होता. सहलीदरम्यान विद्यार्थ्यांनी विविध स्थळांना भेट देऊन तेथील भौगोलिक वैशिष्ट्ये, पर्यावरण संवर्धन, स्थानिक संस्कृती व सामाजिक जीवन यांचा अभ्यास केला.

या अभ्यास सहलीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये निरीक्षण क्षमता, समूहकार्य, शिस्त, नेतृत्वगुण व पर्यावरणाबद्दलची जाणीव विकसित झाली. तसेच प्रत्यक्ष अनुभवातून मिळालेले ज्ञान त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीसाठी उपयुक्त ठरले.

महाविद्यालयाचे मा. प्राचार्य, प्राध्यापकवृंद व भूगोल-पर्यावरण विभागाच्या मार्गदर्शनाखाली ही अभ्यास सहल यशस्वीपणे पार पडली. विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष शिक्षणाचा अनुभव देणारी ही सहल शैक्षणिक दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वपूर्ण व उपयुक्त ठरली.

ब) शैक्षणिक सहलीचा प्रवासमार्ग :

संगमनेर – गारगोटी – जेम अँड मिनरल म्युझियम, सिन्नर (MIDC क्षेत्र, मालेगाव) – श्री काळाराम स्वामी मंदिर, पंचवटी, नाशिक – पांडव लेणी – चामर लेणी (जैन लेणी), पेठ रोड, नाशिक – रामशेज किल्ला – गंगापूर धरण, नाशिक – त्र्यंबकेश्वर ज्योतिर्लिंग मंदिर, त्र्यंबक – संगमनेर असा अभ्यास प्रवास करण्यात आला. त्यानंतर दि. ०६/०२/२०२५ रोजी पहाटे ६.०० वाजता संगमनेर ते औरंगाबाद असा पुढील प्रवास करण्यात आला.

वरील प्रवासादरम्यान विविध भौगोलिक दृष्ट्या महत्त्वाच्या स्थळांना भेटी देण्यात आल्या. या स्थळांच्या अभ्यासातून त्या प्रदेशातील नैसर्गिक रचना, भूआकार, हवामान, जलस्रोत, वनस्पती, तसेच सांस्कृतिक, ऐतिहासिक व आर्थिक घटकांचा प्रत्यक्ष अनुभव घेता आला. प्रत्येक स्थळाचे भौगोलिक वैशिष्ट्य, पर्यावरणीय परिस्थिती, मानवी वस्तीची रचना व स्थानिक आर्थिक उपक्रम हे एकमेकांपेक्षा भिन्न असल्याचे निरीक्षण करण्यात आले.

म्हणूनच तुलनात्मक अभ्यासाच्या दृष्टीने हा प्रदेश निवडण्यात आला. या अभ्यास सहलीमुळे विद्यार्थ्यांना भौगोलिक घटकांचा प्रत्यक्ष अभ्यास, निरीक्षण क्षमता, तसेच नैसर्गिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक व आर्थिक घटकांतील परस्परसंबंध समजून घेण्यास मोठी मदत झाली.

२. सहल प्रदेशातील भौगोलिक माहिती
(संगमनेर ते नाशिक व त्र्यंबकेश्वर परिसर)

सहल प्रदेशातील भौगोलिक माहिती

(नाशिक - गारगोटी - सिन्नर - पंचवटी - पांडव लेणी - रामशेज - गंगापूर धरण - त्र्यंबकेश्वर - संगमनेर)

1) नाशिक (Nashik)

नाशिक शहर महाराष्ट्राच्या उत्तर-पश्चिम भागात, दख्खन पठाराच्या पश्चिम काठावर वसलेले आहे. शहर समुद्रसपाटीपासून सुमारे 565-700 मीटर उंचीवर आहे आणि येथील भूभाग डोंगराळ व पठारी स्वरूपाचा आहे.

- प्रमुख नदी : गोदावरी नदी (उगम - त्र्यंबकेश्वर ब्रह्मगिरी पर्वत)
- हवामान : उष्ण व कोरडे (तापमानात मध्यम बदल)
- भौगोलिक वैशिष्ट्य : सह्याद्री पर्वतरांगांचा प्रभाव, काळी सुपीक माती

---

2) गारगोटी (Gargoti / जेम अँड मिनरल म्युझियम परिसर, सिन्नर)

गारगोटी परिसर सिन्नर तालुक्यातील खडकाळ व खनिजसमृद्ध भागात येतो. येथे झिओलाइट व विविध खनिज दगड मोठ्या प्रमाणात आढळतात.

- भूआकृती : ज्वालामुखीजन्य दगडी पठार
- विशेषता : खनिज संग्रहालय (खनिज व दगडांचे भूवैज्ञानिक महत्त्व)
- औद्योगिक जवळीक : सिन्नर व MIDC क्षेत्र

---

3) सिन्नर व MIDC क्षेत्र

सिन्नर नाशिक जिल्ह्यातील औद्योगिक व पठारी प्रदेश आहे. येथे MIDC औद्योगिक क्षेत्र विकसित झालेले आहे.

- भूभाग : सपाट पठारी जमीन
- माती : काळी व मध्यम सुपीक
- उद्योग : उत्पादन, अभियांत्रिकी, औद्योगिक विकास

---

4) मालेगाव (Malegaon)

मालेगाव हे गिरणा नदी खोऱ्यात वसलेले शहर असून शेती व उद्योग दोन्हींचा प्रभाव असलेला प्रदेश आहे.

- नदी : मोसम (गिरणा नदीची उपनदी)
- भूभाग : नदीकाठचा सुपीक प्रदेश
- औद्योगिक वैशिष्ट्य : वस्त्रोद्योग व औद्योगिक क्षेत्र

---

5) श्री काळाराम मंदिर, पंचवटी (नाशिक)

पंचवटी हा गोदावरी नदीच्या काठावर वसलेला धार्मिक व ऐतिहासिक प्रदेश आहे.

- नदी : गोदावरी
- भूआकृती : नदीकाठचा सपाट व वस्तीयोग्य प्रदेश
- धार्मिक महत्त्व : रामायणाशी संबंधित पौराणिक क्षेत्र

---

6) पांडव लेणी (Pandavleni Caves)

पांडव लेणी नाशिकजवळील त्रिरश्मी टेकड्यांवर कोरलेल्या प्राचीन बौद्ध लेण्या आहेत.

- भूभाग : टेकडी व दगडी रचना
- उंची : डोंगराळ प्रदेश
- वैशिष्ट्य : खडकात कोरलेली लेणी (शिल्पकला व भूगर्भशास्त्रीय महत्त्व)

7) चमर लेणी (जैन लेणी), पेठ रोड, नाशिक

या लेण्या डोंगराळ भागात खडकात कोरलेल्या असून जैन धर्माशी संबंधित आहेत.

- भूआकृती : बेसाल्ट खडक (ज्वालामुखीजन्य)
- भौगोलिक प्रकार : डोंगर टेकड्या व शैलरचना

---

8) रामशेज किल्ला

Ramsej Fort
रामशेज किल्ला नाशिक शहराच्या उत्तर-पश्चिमेस डोंगरावर स्थित आहे.

- उंची : सुमारे 3200 फूट
- भूभाग : सह्याद्री पर्वतरांगेतील डोंगरकिल्ला
- वैशिष्ट्य : नैसर्गिक संरक्षण असलेला खडकाळ दुर्ग

---

9) गंगापूर धरण

Gangapur Dam
गंगापूर धरण गोदावरी नदीवर बांधलेले मातीचे (Earthfill) धरण आहे.

- नदी : गोदावरी
- उपयोग : सिंचन व पाणीपुरवठा
- भूभाग : जलाशय परिसर व डोंगराळ पठार

---

10) त्र्यंबकेश्वर ज्योतिर्लिंग, त्र्यंबक

Trimbakeshwar Jyotirlinga

त्र्यंबकेश्वर सह्याद्री पर्वतरांगांमध्ये ब्रह्मगिरी पर्वताजवळ वसलेले आहे.

- विशेष भौगोलिक महत्त्व : गोदावरी नदीचा उगम येथेच आहे
- भूभाग : डोंगराळ, जास्त पर्जन्य क्षेत्र
- हवामान : थंड व ओलसर

---

11) संगमनेर (अहमदनगर जिल्हा)

संगमनेर हा पठारी व नदीखोऱ्यातील कृषीप्रधान प्रदेश आहे.

- नदी : प्रवरा नदी
- भूभाग : अर्ध-पठारी व सुपीक
- शेती : द्राक्ष, कांदा व इतर पिके

सहल प्रदेशाचा एकत्रित भौगोलिक निष्कर्ष

- संपूर्ण सहल प्रदेश दख्खन पठार व सह्याद्री पर्वतरांगांच्या प्रभावाखाली आहे.
- गोदावरी नदी व तिच्या उपनद्यांचे जाळे या भागाच्या भूगोलाचे मुख्य वैशिष्ट्य आहे.
- डोंगराळ, पठारी, नदीखोरे, जलाशय व खनिज क्षेत्र असे विविध भौगोलिक प्रकार या मार्गात आढळतात.
- धार्मिक, ऐतिहासिक व नैसर्गिक स्थळे एकाच भौगोलिक पट्ट्यात असल्यामुळे हा प्रदेश शैक्षणिक दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

नाशिक पर्यटन स्थळे

१. गारगोटी - जेम अँड मिनरल म्युझियम, सिन्नर	**१. गारगोटी - जेम अँड मिनरल म्युझियम, सिन्नर** गारगोटी म्युझियम हे सिन्नरमध्ये असलेले एक अनोखे संग्रहालय आहे, ज्यात जगभरातील दुर्मीळ खनिजे आणि रत्नांचा संग्रह आहे. हे संग्रहालय पर्यटकांना भूगर्भशास्त्राची माहिती देतात आणि शिक्षणासोबत मनोरंजनही पुरवते. हे नाशिक जिल्ह्यातील एक प्रमुख आकर्षण आहे.	
२. श्री काळाराम स्वामी मंदिर, पंचवटी, नाशिक	**२. श्री काळाराम स्वामी मंदिर, पंचवटी, नाशिक** हे मंदिर नाशिकच्या पंचवटी भागात आहे आणि काळ्या दगडात बांधलेले आहे. यात राम, सीता आणि लक्ष्मणांच्या मूर्ती आहेत. हे रामायणाशी संबंधित आहे आणि भाविकांसाठी पवित्र स्थळ आहे. मंदिराची वास्तुकला प्रभावी आहे आणि दरवर्षी हजारो पर्यटक येथे येतात.	
३. पांडव लेनी, नाशिक	**३. पांडव लेनी, नाशिक** पांडव लेनी हे नाशिकजवळील प्राचीन बौद्ध लेणी आहेत, ज्यात गुहा आणि शिल्पकला आहेत. हे स्थळ २५०० वर्षांपूर्वीचे आहे आणि इतिहासप्रेमींसाठी महत्वाचे आहे. येथे हाइकिंग करून लेण्या पाहता येतात.	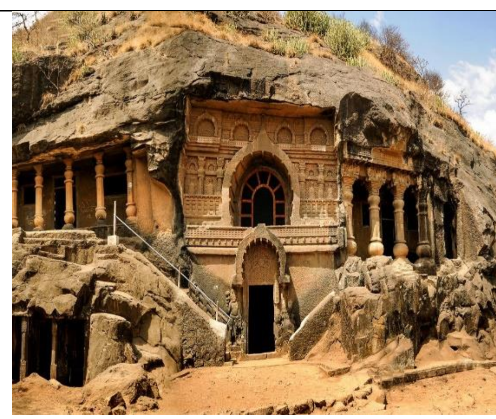

४. चमर लेनी (जैन लेनी) जैन मंदिर, पेठ रोड, नाशिक	**४. चमर लेनी (जैन लेनी) जैन मंदिर, पेठ रोड, नाशिक** चमर लेनी हे जैन धर्माशी संबंधित प्राचीन गुहा मंदिर आहे, ज्यात जैन तीर्थंकरांच्या मूर्ती आणि शिल्प आहेत. हे डोंगरावर आहे आणि नैसर्गिक सौंदर्याने वेढलेले आहे. जैन भाविक आणि पर्यटकांसाठी हे एक शांत स्थळ आहे.	
५. रामशेज किल्ला, रामशेज, महाराष्ट्र	**५. रामशेज किल्ला, रामशेज, महाराष्ट्र** रामशेज किल्ला हा नाशिकजवळील ऐतिहासिक किल्ला आहे, जो मुगलांच्या आक्रमणाविरुद्ध लढाईसाठी प्रसिद्ध आहे. येथे ट्रेकिंग करून किल्ल्यावर जाऊन दृश्यांचा आनंद घेता येतो. हे साहसी पर्यटकांसाठी उत्तम आहे.	
६. गंगापूर धरण, नाशिक	**६. गंगापूर धरण, नाशिक** गंगापूर धरण हे आशियातील सर्वात मोठे मातीचे धरण आहे, जे पिकनिक आणि पक्षी निरीक्षणासाठी प्रसिद्ध आहे. येथे सूर्यास्ताचे दृश्य अप्रतिम आहे आणि निसर्गप्रेमींसाठी हे एक आदर्श स्थळ आहे.	
७. त्र्यंबकेश्वर ज्योतिर्लिंग मंदिर, त्र्यंबक, महाराष्ट्र	**७. त्र्यंबकेश्वर ज्योतिर्लिंग मंदिर, त्र्यंबक, महाराष्ट्र** त्र्यंबकेश्वर हे १२ ज्योतिर्लिंगांपैकी एक आहे, जे शिव मंदिर आहे. हे त्र्यंबक गावात आहे आणि गोदावरी नदीच्या उगमस्थानाजवळ आहे. हे धार्मिक पर्यटनासाठी प्रमुख आहे आणि कुम्भमेळ्यात लाखो भाविक येतात.	

छायाचित्र

किल्ले
रामशेज

NEELAY
NEELAY INDUSTRIES

GPS Map Camera
Sinnar, Maharashtra, India
Gondeshwar, Gondeshwar Temple Road, Vijay Nagar, Sinnar, Maharashtra 422103, India
Lat 19.851294° Long 74.002084°
Thursday, 05/02/2026 08:26 AM GMT +05:30
Google

GPS Map Camera
Sinnar, Maharashtra, India
Gondeshwar, Gondeshwar Temple Road, Vijay Nagar, Sinnar, Maharashtra 422103, India
Lat 19.851383° Long 74.002005°
Thursday, 05/02/2026 08:21 AM GMT +05:30
Google

सहलीत अभ्यासलेल्या प्रमुख गोष्टी

अभ्यास सहलीच्या दरम्यान आम्ही पुढील गोष्टी अभ्यासल्या:

1. नाशिक परिसरातील हवामानातील फरक प्रत्यक्ष अनुभवला. पर्वतीय भागातील थंड हवा आणि सपाट भागातील उष्णता यांचा तुलनात्मक अभ्यास केला. शेती, वसाहती आणि पर्यावरणातील प्रभाव पाहिले.
2. ऐतिहासिक दृष्ट्या महत्त्वाच्या रामशेज किल्ला, पांडव लेनी आणि चमर लेनी यांना भेट दिली. प्राचीन वास्तुकला आणि इतिहासाचे महत्त्व समजले.
3. ज्वालामुखीमुळे निर्माण झालेले भूगोलिक घटक पाहिले, जसे की डेक्कन ट्रॅपचे बेसाल्ट खडक, गुहा आणि खनिजे. गारगोटी म्युझियम आणि गुहांमधून हे स्पष्ट झाले.

या प्रकारे या अभ्यास सहलीमध्ये वर्गातून अभ्यासल्या जाणाऱ्या विविध भौगोलिक व ऐतिहासिक घटकांचा प्रत्यक्ष अनुभव घेऊन त्यांच्याविषयी जास्तीत जास्त माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न केला. विद्यार्थ्यांनी नोंदी घेतल्या आणि चर्चा केल्या, ज्यामुळे त्यांचे ज्ञान वाढले.

सहल सारांश

ही अभ्यास सहल अत्यंत यशस्वी झाली. नाशिक परिसरातील ९ प्रमुख स्थळांना भेट देऊन भूगोल, पर्यावरण, इतिहास आणि अर्थशास्त्र यांचा एकत्रित अभ्यास झाला. विद्यार्थ्यांनी पर्वतीय भूआकार, जलस्रोत, खनिजे आणि औद्योगिक विकास यांचे महत्त्व समजले. पर्यावरण संरक्षण आणि शाश्वत विकासाचे मुद्दे चर्चिले गेले. सहलीत सुरक्षितता आणि शिस्त पाळली गेली. भविष्यात अशा सहली आयोजित करण्याची शिफारस आहे. सदर अभ्यास सहलीत BA ४० आणि B.Com ४० विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

भूगोल व पर्यावरण विभाग